

(Не)можливість перекладу

❓ *Кожен переклад є відповіддю на питання про межі можливого і неможливого, про асиметрії та подібності культурних кодів і наукових традицій. Поширене переконання про неможливість (чи принаймні засадничу проблематичність) перекладу поезії можна спробувати екстраполювати і на переклад гуманітарної літератури, нерідко написаної специфічним стилем, з використанням термінології, що має певне національно-культурне забарвлення і конотації. Як Ви гадаєте, чи має сенс така постановка проблеми? І що перекладачеві робити у ситуації неперекладності певних культурних практик чи визначень?*

❓ *Аби книжка повноцінно діяла в українському інтелектуальному просторі, вона має бути опублікована українською мовою. Навіть російсько- чи польськомовні видання мають обмежений обіг і коло читання. Водночас у країнах, де вільне володіння англійською є загальним явищем, як, наприклад, у Нідерландах, переклади не втрачають свого значення, забезпечуючи, зокрема, підтримання розвитку національної мови, її термінологічне оновлення. У зв'язку з цим як би Ви окреслили роль перекладів у сучасному інтелектуальному полі загалом та України зокрема? І що впливає з особливої ситуації української мови, яка не є міжнародною і навіть у межах України мусить конкурувати з російською?*

❓ *У 1960–1970-ті роки перекладачі відігравали особливу роль в інтелектуальному житті підсоветської України. Переклади, що народжувалися у тривалих і нерідко болісних дискусіях з цензорами і редакторами, ставали водночас свідченням багатства мовних засобів української мови. У постсоветській Україні сплеск видань перекладної літератури супроводжувався катастрофічним падінням якості перекладацької та редакторської роботи. Що, на Вашу думку, може за наявних умов сприяти покращенню культури перекладу?*

Максим СТРИХА,

доктор фізико-математичних наук, заступник міністра освіти і науки України, перекладач з англійської, російської, польської, італійської, французької мов, зокрема творів Данте Аліг'єрі, Редьярда Кіплінга, Волта Вітмена, Ніколая Гумільова, Томаса Еліота та ін., автор книжки «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» (2006).

Дискусія щодо перекладності/неперекладності стара як світ. Семіотики й герменевтики наводять щоразу нові аргументи на користь неможливості перекладу. Особливо — перекладу поезії. А перекладачі продукують щоразу нові переклади і прози, й поезії (часом — конгеніальні).

Звісно, відповідність при цьому умовна. І говорити щодо поезії про неї є сенс лишень тоді, коли маємо дві сформовані просодії, в межах яких перекладач, наділений поетичним хистом, високим рівнем ремесла і глибоким знанням двох культурних ситуацій (своєї й тієї, з якої здійснюється переклад), може намагатися таку відповідність творити.

Особливо складно тоді, коли за двома культурами стоїть надто різний історичний досвід. Тут уже складно й прозаїкові. Наприклад, якою мовою відтворювати твір, написаний у XIV столітті в Італії? Якою є припустима міра архаїзації? І на яку добу в цій архаїзації взоруватися — адже від нашого власного «темного» XIV століття зацілилися лічені тексти, і то дуже специфічні й далеко не літературні...

Але і в цій ситуації існує вихід, який Микола Лукаш у розмові з перекладознавцем Мариною Новиковою назвав був «методом тонких кілець». Суть його полягає у переконанні: навіть у культурі зі складною долею бодай слідами й натяками («тонкими кільцями», як у дерева в тяжкий для нього рік) насправді є все. Своїм «Декамероном» Лукаш фактично спробував реконструювати: яким могло б бути українське Відродження, якби його не урвала монгольська навала. «Сліди» для цього він шукав і в просторіччі, і в книжній культурі доби бароко, і в певних текстах сусідів. Звичайно, треба було бути Лукашем, аби це вийшло переконливо.

На мою думку, перекладач наукової гуманітаристики перебуває все ж у простішій ситуації. З трьох названих мною вище чинників перший (поетичний хист, або ж у випадку прози — бездоганне відчуття стилю) йому все ж таки не конче потрібний. Добре, коли цей перекладач — вправний стиліст. Добре, якщо він не тягне сліпо у свою мову чужі для неї граматичні конструкції. Але якщо його мова буде просто грамотна і зрозуміла, ми вже якось вибачимо йому брак вишуканої стилістики. Зрештою, далеко не всі великі гуманітарії були блискучими стилістами...

А ось без ремесла (доброго знання чужої і насамперед своєї мови й уміння правильно будувати речення) та фахової підготовки (доброго знання термінології, чіткого розуміння, що саме хоче сказати автор) у науковому перекладі робити нічого.

Що ж до неперекладності певних практик і визначень, то така проблема неминуче час від часу поставатиме. Але при перекладі наукового тексту в цьому випадку нема потреби дошукуватися «умовного відповідника». Можна скалькувати вихідний термін або просто транслітерувати його. Можна — вжити описову конструкцію. Можна — підпертися розлогою приміткою. Можна — обрати комбінацію чогось повище переліченого.

Усе це разом і складає процес термінотворення. А вже від україномовної академічної спільноти залежить, чи приживеться врешті-решт запропонований термін, чи на зміну йому прийде інший, вдаліший. Коли сучасна українська гуманітарна термінологія лишень творилася, було складніше. Але нині «координатні рамки» вже є, і є на що взоруватися і від чого відштовхуватися. Звісно, потрібно ці рамки знати — але це вже питання фаховости (див. повище).

Тому не жаліймо надміру перекладачів гуманітаристики (навіть якщо йдеться про «Граматологію» Дерида). Перекладачеві поезії, який мусить увібгати оту неперекладність у п'ятистоповий ямб, або перекладачеві драми, у якого це має прозвучати зі сцени впродовж більш-менш того ж часу, що й в оригіналі, — незрівнянно складніше.

Справді, на жаль, нашу ситуацію варто порівнювати не з польською (хоч начебто за числом потенційних читачів Україна і Польща близькі), а з голандською, данською чи й часом ісландською, де значна (в останньому випадку — основна) частина наукового продукту побутує в іншомовному оформленні.

Але наука глобалізується — і немає на те ради. Понад 99 % інформації в природничих і технічних науках оформлюється сьогодні англійською. Стаття з фізики, аби претендувати на те, щоб бути поміченою, має з'явитися сьогодні неодмінно англійською і дуже бажано — в одному з чільних світових журналів (як-от у американському «Physical Review» чи європейському «European Journal of Physics»). Стаття такого ж рівня, але надрукована в «Українському фізичному журналі» (дарма що цей журнал теж друкується сьогодні англійською!) скоріш за все пройде повз увагу світової наукової спільноти (бо стежити за всім огромом інформації ні в кого немає змоги). А пристойне володіння англійською стало сьогодні неодмінним компонентом кваліфікації дослідника.

Відтак національними мовами нині перекладають насамперед базові тексти, які можуть до того ж правити за університетські підручники. І такі тексти перекладають — навіть данською, голандською чи ісландською. Мають (у теорії!) перекладати й українською — хоч насправді українського тексту класичних «Principia Mathematica Philosophiae Naturalis» Ньютона чи гостроактуальних «Elementary of Semiconductors» Кардони та Ю досі не маємо, і хтозна, коли вони з'являться.

А з'являться, очевидно, тоді, коли а) міцніше стоятимуть на ногах наші університети і б) наші дослідники будуть зорієнтовані відразу на

англійську, без проміжної стадії російської (кількість інформації якою сьогодні на порядок більша, ніж українською, але на порядки менша, ніж англійською). Очікувати цього від сьогоднішнього середнього й старшого покоління, вихованих в умовах СРСР, малореально. Від молодого — можна. Якщо, звісно, це молоде покоління залишиться працювати в Україні.

Ситуація в гуманітаристиці дещо інша. Тут уніфікація не зайшла аж так далеко, і базові тексти з'являються не лишень англійською, але й незрідка французькою чи німецькою. І навіть польською — коли йдеться про чимало сфер, дотичних до україністики. Не кажу вже про японську і китайську, якими існує величезний масив фахової літератури.

Відтак переклад є конечним. Бо коли можна й слід вимагати в кожного дослідника вміння пристойно читати по-англійському, то прагнути, аби цей дослідник був поліглотом, заманливо, але вочевидь нереально.

І в цьому сенсі навіть російська конкуренція не є для українського перекладу гуманітаристики найдошкульнішою завадою. Адже всього росіяни теж не перекладуть. А коли йдеться, наприклад, про базові західні філософські тексти, то наявність російських версій може стати для українських перекладачів і видавництва додатковим стимулом «тримати рівень» (ледве чи хто схоче купувати халтурні українські переклади за доступності добрих російських). Та й наш ринок потенційних читачів хоч і менший від польського, але безумовно більший від данського. Чи словацького.

Український переклад від своїх початків мусив виконувати не так ознайомлювальну (освічені верстви добре читали іноземними мовами, неписьменний народ перекладів не потребував узагалі), як націєтворчу функцію (мова, якою перекладають Біблію й Шекспіра, вже не є «наріччям для хатнього вжитку»). Це добре розуміла імперська влада. Емський акт 1876 року забороняв, попри поширене кліше, не українську мову як таку (в урядових установах вона не могла звучати й до того, в оригінальному красному письменстві та потому допускалася — лишень з ускладненою цензурною процедурою). Але переклад заборонявся цілковито.

У радянській Україні існувала (попри довгий мартиролог постатей) потужна школа художнього перекладу. Але мати власний науковий переклад радянській республіці не випадало (виняток становили лишень переклади затверджених для всього неозорого СРСР єдиних шкільних і, значно меншою мірою, університетських підручників).

На жаль, націєтворча роль наукового перекладу в сьогоднішній Україні ще відчутна. Кажу «на жаль» — бо для сусідньої Польщі (і навіть маленької Словаччини) цей переклад виконує насамперед нормальну ознайомлювальну функцію. Залежить на тому, щоб познайомити читача з текстом, а не на тому, щоб утвердити статус досі загроженої національної мови. Цю обставину потрібно усвідомити. Але навряд чи

потрібно її надто драматизувати — адже, по-перше, обставини постколоніальної ситуації змінюються не швидко. І по-друге, на світі є чимало культур (здаймо бодай сусідів-білорусів!), представникам яких ведеться незмірено гірше...

Що ж до дальших тенденцій у світовій гуманітаристиці, то, підозрюю, вона так само глобалізуватиметься, а англійська так само утверджуватиме своє панівне становище. Але роль національних мов тут завжди залишатиметься вищою, а відтак вищою залишатиметься і роль перекладу.

Щодо культури перекладу, в принципі, мають існувати певні академічні критерії. У структурі Національної академії наук існує очолювана академіком Ярославом Яцковим редакційно-видавнича рада, яка має і функцію сприяння виданню перекладної наукової літератури та контролю за її якістю. Аналогічний орган було створено за часів міністра Івана Вакарчука і в структурі Міністерства освіти і науки. Але наївно сподіватися, що ці бюрократичні структури, навіть якщо вони добре працюватимуть, вирішать усі наявні проблеми.

Академічні критерії виробляє і підтримує сама академічна спільнота — в сьогоденній Україні ще надто квола й розрізнена. Саме вона робить сепарацію видавництв на «добрі» (з ретельною редакторською підготовкою текстів) і «погані», які женуть халтуру. В ідеалі «погані» програють не тому, що їхню продукцію хтось забороняє, а тому, що її просто не купують. І науковці, які шанують себе, справи з такими видавництвами не мають.

Певні ознаки таких процесів в Україні вже спостерігаємо. Ситуація значно покращилася порівняно з кінцем 1990-х, коли більшість книжок виходила взагалі без наукової редакції, і якщо перекладач перекладав «General Government» як «загальне правління», то так воно і йшло до друку, і лише від читача залежало здогадатися, що йдеться насправді про «Генеральну Губернію» — адміністративну одиницю, створену Райхом на території окупованих Польщі й Галичини. Хоч, звісно, ця ситуація ще надто далека не лише від бажаної, а й від просто прийнятної.

І повторюся ще раз: наявність потужної російської конкуренції так само спонукає українські видавництва «тримати марку» і з цього погляду є фактором позитивним. Добре, що з посиленням академічних контактів з Польщею таку ж функцію починає відігравати і переклад польський. У свідомості не лишень росіян, а й багатьох мешканців пострадянського простору (переконливе прохання до редакторів «України Модерної» шанувати мою свободу автора й не правити на «постсоветський»!) досі живе поширений імперський стереотип: хіба рівнятися якійсь маленькій Польщі до Великої Росії! Але кожен, зайшовши до доброї московської та доброї варшавської книгарні, може зробити власні висновки. Врешті, польськомовний сегмент «Вікіпедії», яка набуває в сьогоденньому світі дедалі більшої ваги, за обсягом удвічі більший від російськомовного.

Але хоча мова наших західних сусідів і перспективніша сьогодні з погляду інтеграції у світову науку, аніж мова сусідів північно-східних, учити я все одно раджу насамперед англійську. Такі світові реалії, на які ми, українці, представники нації не надто великої (і поки, на жаль, не надто успішної), вплинути ледве чи зможемо.

Ольга КОЧЕРГА,

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України, автор «Англійсько-українсько-англійського словника наукової мови (фізика та споріднені науки)» (2010) та перекладачка шести наукових монографій на англійську мову (kocherga@bitp.kiev.ua)

Насамперед варто завважити, що немає окремої проблеми перекладу гуманітарної літератури. Є проблема *наукового* перекладу, і попри специфіку природничих, економічних, мовознавчих, математичних, філософських, політичних/політологічних, правничих тощо текстів, засадничі питання мають спільну природу і розв'язувати їх треба в комплексі, безперечно, з урахуванням фахової специфіки. Адже піонерська ідеологічна стаття з теоретичної фізики, присвячена засадничим проблемам світобудови, зазвичай оперує філософськими категоріями, а у статті з лінгвістики, базованій на системному підході, важко уникнути математичної аргументації. Більше того, коли йдеться про фундаментальні проблеми, часом важко визначити навіть фахову належність тексту — хто може сказати, до якої галузі науки/знання належить Лукреційів твір «Про природу речей»? Тим цікавіше порівнювати українські переклади гуманітаріїв Миколи Зерова та Андрія Содомори (завважу, обидва блискучі!). Із природничих термінів, що постають у цьому *поетичному* творі, можна скласти невеличкого порівняльного глосарія українських відповідників природничих та (натур)філософських латинських термінів та навколотермінних словосполук, що побутували на початку та в другій половині ХХ сторіччя не лише на вузькофаховому рівні, а й у ширшому науковому та суспільному обігу. Метою наукового перекладу є насамперед передати зміст твору, а по змозі — стиль, колорит тощо, і найкращий переклад той, де перекладач непомітний (це особлива майстерність), тоді як художній переклад — це великою мірою інший твір іншою мовою, де перекладач є фактичним співавтором і переклад талановитого твору вимагає неабиякого літературного хисту.

Отже, говоримо про переклад наукової літератури. Відмінність між нашими та європейськими науковими текстами починається вже від усталеного погляду на сам стиль наукової мови, адже протягом десятиріч наших науковців привчали (і таки привчили!) до «канцеляриту»¹,

1 Термін блискучої російської перекладачки Нори Галь, що його, безперечно, треба запозичити, а не перекладати.

що виключає навіть можливість живої інтонації та вільних порівнянь. Ця за давню традицію (інакше — загальнопоширена вада) наших текстів — і оригінальних, і, як наслідок, перекладних — стосується обох взаємопов'язаних аспектів наукового перекладу: а) переклад термінів чи реалій; б) переклад міркувань, тобто тексту як такого.

Коли західні науковці потребують нового терміна, вони беруть із загальної й навіть розмовної/неформальної мови слова, що, на їхню думку, найвлучніше, найточніше та найпрозоріше відбивають суть описуваного поняття, або застосовують рідкісне маловживане слово чи конструюють нове, що має тривку й однозначно (отже, без синонімів) заналічувати досліджуване (здебільшого нововведене) поняття. Зокрема, міжнародний термін «барель» (міра об'єму сипких та рідинних тіл, у вужчому значенні — нафти) у перекладі з англійської мови означає *барило* чи *діжка*; «комп'ютер» — це *обчислювач*; «стикер» — це *наліпка*; «супермаркет» — це *великий базар* тощо. Водночас слово «кварк» (елементарна частинка з електричним зарядом, що дорівнює третині заряду електрона) взято з художньої літератури, де воно є авторським новотвором, а «лазер» є вдалою англійською абривіатурою, про що багато хто навіть не здогадується. Терміни другого типу, якщо вони стосуються важливих ідей, що набувають статусу теорій, інші мови здебільшого запозичують (з певною мірою адаптації), тоді вони стають інтернаціоналізмами. Терміни першого типу деякі мови запозичують, деякі калькують, а деякі перекладають — доля таких слів у кожній мові перекладу великою мірою залежить від першого перекладача чи від автора, що першим застосував/запозичив нове чужомовне слово чи дав його переклад у викладі своїх власних студій рідною мовою. Тут, на мою думку, у гуманітарних та природничих науках домінують дещо відмінні підходи. Термінна лексика природничих текстів традиційно містить багато інтернаціоналізмів, тому автори інтуїтивно намагаються не вживати запозичених слів там, де можна висловити думку своєю мовою. Фізикові чи математикові не спаде на думку написати «сукцесивний» замість *послідовний* чи «транспарентний» замість *прозорий*, тоді як гуманітарні тексти рясніють подібними запозиченнями та кальками, що часом затуманюють зміст і аж ніяк не покращують стиль викладу. Мало того, брак добрих українських перекладних словників змушує перекладачів користуватися словниками російськими, що до проблем властиво перекладацьких додає ще й проблеми, спричинені мовою-посередником.

Спробуймо проаналізувати вплив запозиченої назви на долю поняття на прикладі новопосталого медійного/політичного/політтехнологічного терміна. Останнім часом одним із найпопулярніших засобів звертання до українців є телевізійні «ток шоу». Політики, експерти, політтехнологи та інший зацікавлений люд наввипередки намагаються переконати аудиторію (тобто люд незацікавлений), що їхні програми

мають сенс, їхні гасла тощо є найкращими, тому саме вони мають якнайдовше перебувати при владі, а аудиторія неодмінно має їх підтримувати. Якщо дати точний переклад, точніше кальку, назви цих зібрань — *розмовні вистави*, — стануть очевидними дві речі. По-перше, те, що говорять учасники, не варто сприймати серйозно, бо це вистава. По-друге, ніхто не каже правди, бо це лише вистава, а якщо хтось намагається сказати правду, то цього й робити не варто — бо вистава ж, ніхто все одно не повірить. З другого боку, попри те, що англійське *talk* ближче до нашого *розмова* чи *балачка*, ніж до формального *дискусія*, можна було би дещо приблизно перекласти «ток шоу» як *показова* (чи *прилюдна*) *дискусія*. Тоді весь жанр міг би видаватися (і навіть стати) чимось серйозним і претендувати на аналітичність — звичайно, за умов, що: 1. саме так його сприйматимуть принаймні учасники і 2. учасники матимуть ненульову освіту і хоч трохи розумітимуть, як належить провадити поважну дискусію. Вистава охоплює ширший поведінковий діапазон (адже балаган — це теж вистава) і не підіймає надто високо інтелектуальну планку. Цей приклад ілюструє, як переклад чи непереклад (тобто прямолінійне запозичення) медійного терміна міг би вплинути на саму суть жанру та на ставлення до нього потенційної та реальної аудиторії/слухачів/глядачів. Не даючи (слідом за російською мовою, що тут грає роль посередника у запозичуванні) прозорої й зрозумілої назви цьому інструментові тренування політиків та політтехнологів у методах запорошування голів, людей вводять в оману, до того ще й заробляють на цьому чималі капітали (грошові, політичні, репутаційні — хто чого прагне). Виходячи зі статус-кво нашого телебачення, найкращою назвою жанру видається чудове Лукашеве слово *балак*, що цілком могло би претендувати на роль повноцінного терміна за умов західної традиції вільно вводити загальномовні слова до термінового лексикону. Водночас частково заадаптований термін «медії» та його природний і невимушено утворений похідник «медійний» є прикладом успішного подолання довгої, кострубатої та семантично недолугої конструкції «засоби масової інформації», що є калькою з так само довгого й кострубатого російського посередника «средства массовой информации».

Будь-яка людина воліє читати рідною мовою. Звичайно, добре мати змогу читати оригінали (коли читач вільно володіє відповідною мовою), але навіть найосвіченіші люди не можуть опанувати всі мови світу — отже, мусять читати переклади. І жодна мова-посередник не замінить рідну мову. Особлива ситуація української мови полягає лише в тому, що протягом тривалого часу вона зазнавала грубих втручань під тиском позанаукових чинників, протягом багатьох років цілий народ переконували, що російських перекладів наукових творів (що їх добирали працівники далеких від науки установ) українцям досить, українських не треба, що українська мова нездатна висловити абстракт-

тні поняття, тонкі нюанси логічних міркувань тощо. Всі ці спроби обмежити функціонування нашої мови етнографічним маргінесом зазнали нищівної поразки, про що свідчать численні справді видатні переклади. Але тривале вилучення зі сфери науки та освіти, брак добрих словників і помітна вторинність навіть тих небагатьох, що ми маємо, призвели до того, що перекладачі нової генерації а) далеко не завжди володіють мовою на рівні, належному для праці над перекладом; б) часом вважають, що, прочитавши текст і якось/дещо/трохи схопивши суть, можна його перекладати, не надто замислюючися над нюансами змісту оригіналу й не надто дбаючи про людей, що читатимуть переклад. Тому постають прикрі помилки, недолугі конструкції й просто непорозуміння. Знову наведу кілька прикладів із суспільної лексики (надто вже ці приклади наочні, а суть проблеми така сама, як у перекладах тонкощів наукових творів). Покруч «позбавлятися», що побутує останнім часом у суспільній літературі та публіцистиці, постав через неуважне ставлення до відтінків українських відповідників російського дієслова «избавляются» (англ. *to get rid of something*) і нерозуміння/невідчуття того, що дієслово *позбуватися/позбутися* (чогось) може бути лише неперехідним і не існує без частки -ся, тоді як дієслово *позбавляти/позбавити* (прав, змоги тощо, англ. *to deprive*, рос. «лишать», «отбирать») може бути лише перехідним, отже, за жодних обставин цієї частки не набуває. Слова «втаємничувати» та «втаємничений», що означають відповідно «долучати до таємниці» та «посвячений у таємницю», вживають у сенсі «приховувати», «прихований», тобто надають їм прямо супротивного значення. Нарешті, словосполука «публічний політик», запозичена знову ж таки з російської мови, що далеко не завжди адекватно передає сенс багатозначного англійського прикметника *public*, а також журнал із назвою «Публичные люди», що виходить російською мовою, але в Україні, могли постати лише через елементарне незнання українського слова *публіка* (із наголосом на другому складі), що має два значення: 1. прилюдна ганьба, сором; 2. особа, що поводить ганебно. Добре, що принаймні захисти дисертацій у нас *прилюдні*, інакше деяким науковцям довелося би червоніти за свою подібність до «публічних політиків».

Попри прикрість наведених типових негараздів, загалом ситуація змінюється на краще. Українська мова поступово (хоча й повільно) набуває належного статусу, що неодмінно має наслідком підвищення культури мовлення та писання, отже, й перекладу. На мою думку, неперекладних наукових текстів немає. Проте є три неодмінні умови: 1. перекладач має *добре* знати обидві мови — оригіналу й перекладу (бажано, аби одна з них була його рідною мовою); 2. перекладач має добре розуміти, про що йдеться в тексті; 3. перекладач не повинен приписувати авторові свої думки — ліпше дати, в разі потреби, коментар.

Ігор ОРЖИЦЬКИЙ,

кандидат філологічних наук, перекладач з іспанської та португальської мов
(м. Харків)

Проблеми з перекладом поезії полягають у важкості, а іноді й справді неможливості відтворити ритміку й фоніку оригіналу через генетичну й структурну відмінність в обох мовах. Верлібр, де ритміка не відіграє такої принципової ролі, перекладається без особливих технічних труднощів, рівень складності тут залежить від метафоричності мислення поета. Звичайно, можуть бути невдачі, непорозуміння, можуть бути неперекладними (чи то пак поки не перекладеними) певні пасажі, ба навіть деякі вірші. Але не йдеться про неможливість перекладу поезії взагалі. Йдеться про рівень можливості. Можна перекладати вірші й просто поетичною прозою, як це тепер часто робиться на Заході. З останніх прикладів — перекладені у такий спосіб німецькою вірші Сергія Жадана. Мені це не подобається, але так теж можна. Читач таких віршів зрозуміє, що хотів сказати поет, лишень не знатиме, як він це казав. Зате зміст буде майже точний.

Кубинці колись переклали якісь ритмічно дуже чудернацькі для європейських мов середньовічні в'єтнамські вірші формою сонета. Це було зроблено тому, що та дивовижна в'єтнамська форма у своїй культурі функціонально виконувала роль, подібну до сонета в Європі.

Переклад — як війна: перемога досягається з тою або іншою кількістю втрат.

У гуманітарній літературі, писаній, відомо, прозою, не існує настільки важких формальних проблем. Специфічний стиль можна імітувати, як і в кожному мистецтві, адже переклад — це мистецтво.

Щодо національно-культурного забарвлення, то філософія Гайдегера значною мірою базована на етимології, семантиці й морфології німецької мови, що вимагає або читання її в оригіналі, або спорядження значною кількістю коментарів, що й роблять перекладачі. Хоч мені й не сподобався стиль українського перекладу в книжці «Дорогою до мови», але загальне уявлення про те, що хотів сказати філософ, закорінений у рідній мові, скласти можна. Але є й кращі переклади цієї книжки.

Звичайно, щось губиться, коли маємо такий мистецький, на межі з художньою літературою, стиль, як у Гайдегера, Ніцше, Ортеги-і-Гасета, Леві-Строса тощо, але все можна винести в коментарі, будь-які культурні практики та визначення. Це ускладнить читання, але прочитання відбудеться.

Переклад Байронового «Паломництва Чайльд Гарольда» споряджається величезною кількістю коментарів, але їх не більше, ніж у сучасних виданнях «Дон Кіхота» для іспаномовного ж читача, а кому важко, нехай читає щось легше. Поема іспанського барокового класика Луїса де

Гонгори «Міф про Поліфема та Галатею» є настільки складною для прочитання (так званий «темний стиль»!), що в сучасних виданнях містить роз'яснення до кожної строфи, зроблені філологом і поетом ХХ століття Дамасо Алонсо, які подекуди аж трохи весело читати: 5 строфа — «Опис печери Поліфема», 6 строфа — «У цій строфі закінчується опис печери»; 13 строфа — «Кохання Поліфема до Галатеї», 14 строфа — «Триває опис Галатеї». Росіяни першої половини ХІХ століття реготали над фразою «Он уважать себя заставил / И лучше выдумать не мог», бо це означало помер на тодішньому жаргоні. Це тепер не коментується, а значить не перекладається, але ж публікується... У гуманітарній літературі тут навіть перевага, бо наявність коментарів — то одна з ознак її стилю. Зрештою, відома ж теза Потебні про діалог між двома співмовцями як переклад; навіть висловлюючи думку, ми вже перекладаємо самих себе, часто не можемо підібрати слова й грішимо якимись неокковирними конструкціями. Та це не заперечує можливості, а головне — бажання спілкуватися. Неможливість перекладу можлива лише коли перекладач не може, так само як є люди, що, наче переможці виборчих перегонів, нездатні ясно говорити, тобто перекладати себе. Наявність у китайській мові тонічного наголосу, відсутнього в європейських мовах, не означає принципової неможливості її опанування.

Друге і третє питання Форуму стосуються, очевидно, саме перекладів наукових видань? Бо роль художнього перекладу — це, за висловом Франка, пересадження чужих квіток на рідний ґрунт. Тут нема про що й дискутувати. Дуже люблю геть не українські тюльпани...

Щодо наукових перекладів (одразу зазначу, що все далі сказане відношу й до технічного перекладу, не лише гуманітарного, це — засадничача річ!), то наймісткіше висловилася Оксана Забужко, запропонувавши свій термін — переклад розвиває національне мовомислення. Тому голандці (тюльпан, до речі, казахсько-киргизька квітка) і перекладають, що *не хочуть не вміти* мислити по-голандському про абсолютно все. Ми ж, з відомих причин, часто не даємо собі ради, як його щось інтелектуальне втнути по-українському. Навіть люди цілком і щиро Україні віддані.

Власний приклад: я, латиноамериканіст, досить довго викорінював із себе цілі синтагми, які в голову лізли й лізуть іспанською, звичайно ж, але також російською та польською, де ця галузь розвинута, тож, спілкуючися з сусідами, набираєшся від них... А що вдієш, як за радянських часів на матеріялі всього іспаномовного регіону (з Іспанією включно!) лишень одна книжка написана була українською мовою — світлої пам'яті Юрієм Покальчуком. А в поки що незалежній Україні з'явилося ще аж дві (називаю в порядку появи) — моя та Олександра Пронкевича.

І тому в нас постійна й принизлива практика: як треба якийсь гарний вислів авторитетної постаті з-за кордону процитувати — цитується занадто часто по-російському або в неокковирному перекладі з російської.

Наполеонові тут особливо якось не повелося, цитую з указанням дати особисто мною почутого. Ірена Кільчицька (Перший канал, 24 березня 2008 року, приблизно о 23.30): «Знаете, как сказал Наполеон, — я просто на русском, как он сказал...»; Валентина Семенюк (ток шоу Савіка Шустера на каналі «Україна», 22 вересня 2008 року, о 20.28): «Учитывая, что я перешла на русский язык, я хотела бы повторить слова Наполеона...»

Гадаю, є дуже на часі російсько-український словник висловів славетних людей, а також літературних цитат з-поза усіх кордонів, де б також в обов'язковому порядку було наведено кожен вислів у оригіналі. Інакше пересічний мовець і далі буде в найліпшому випадку незграбно перекладати з російської, а в найгіршому — цитувати російською.

А тим часом у нас видається купа гуманітарних підручників, де у списку використаної літератури — безмежжя літератури російськомовної, більшість класиків світової гуманітарної думки, новітньої літератури про них та модерні напрямки гуманітаристики і досі прочитується у російському перекладі, а потім сказане про них у російськомовних підручниках калькується незграбною українською мовою, в основі якої російські синтаксичні та граматичні структури. І не завжди слід закидати авторам таких українських книжок їхнє незнання мов, найперші винуватці тут ті, хто не платить українським перекладачам того, що слід платити, хто не видає нових перекладів, не сприяє їх появі або не перевидає створене раніше.

Із особливої ситуації української мови впливає необхідність надати україномовному перекладачеві статус державного службовця з відповідними пільгами. А поки що ці люди, так само як і україномовні викладачі вишів у російськомовних регіонах, — каста воїнів, єдиним привілеєм яких є першими приймати бій, знаючи, що основні сили можуть і не надійти. Якщо вони взагалі є.

Тарас ШМІГЕР,

кандидат філологічних наук, асистент катедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура Львівського національного університету ім. Івана Франка, автор монографії «Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя» (2009) (t_shmiher@ua.fm)

Культурний код — дуже влучний термін, але водночас надзвичайно розмитий. Його треба уточнювати на кожному рівні мови й тексту. Важливе значення тут має традиція, але у широкому сприйнятті, тобто завжди має бути баланс між використанням старого та введенням нового. Наприклад, розгляньмо український привіт «Христос раждається!», в якому ми всі стаємо немов учасниками цього знаменного дійства: Христос народжується, і ми всі перебуваємо при цій події. Однак тепер пішла тенденція осучаснювати давні словесні формули. На це можна

було б погодитися, якби сила й значення zostалися незмінними. А так не є і ніколи не буде. Кожна інша мовна форма має інше значення. І от, кажучи «Христос народився!», ми вже відсторонюємося від події, позбавляємо себе нашої участі в ній: подія відбулася у нашому селі чи місті, так близько і далеко водночас. Хоча в англійській мові «Merry Christmas!» (Щасливого Різдва!) ми взагалі усуваємося від Христової близькості, і на першу роль виходить лише свято, яке для одних означає релігійні спочування, а для інших — лише день календаря. Тому сила вислову відмінна. Усі три фрази справляють різний вплив і спонукають до різних дій.

Переклад гуманітарної, особливо філософської, літератури не повинен відбуватися без вивчення й залучення того, що існувало перед тим. На думці маю, зокрема, філософські трактати XVIII сторіччя, де є багата терміносистема, належно ще не осмислена і не опрацьована. Для яскравого прикладу можна назвати часто вживане поняття «благодарити», «благодарний» у творах Григорія Сковороди: історичні словники подають лише значення «дякувати», «вдячний», що це далеко не завжди так. Ще одне значення забуто — «обдаровувати», «обдарований». І набирає смислу фраза: «Батьки благодарять своїх дітей...» У цьому випадку слово не містить такої затемненої семантики і легке для правильного тлумачення тексту. Таких скарбів у давній літературі можна знайти ще багато.

Переклади — це частина національної літератури. Так само і переклади наукових творів є частиною національної науки. Гадаю, тут ключове слово — «засвоїти». Переклавши науковий твір, ми взяли його до використання, і ця наукова концепція стала частиною української науки. Інакше розвиток науки обмине нас.

Чомусь вважають, що українська книжка має обмежений попит. Це не зовсім правда. Наклад у 1000 примірників для справді наукової, особливо вузькоспеціальної книжки може бути цілком виправданий. Відповідно, це означає, що з цієї галузі є ціла тисяча спеціалістів. Але навіть наукова книжка могла би мати вищі накладі, якби існувала система рекламування. Пригадаймо: коли Іван Франко у 1880-х роках планував вихід нового часопису, він насамперед турбувався про кількість зацікавлених читачів-споживачів, які оплатять фактично всі витрати на вихід цього видання. Зараз Інтернет максимально спростив це завдання, все впирається лише у бажання видавця. Чому б не проводити такі бліц-опитування: «А чи купили би Ви таку книжку?» Це допомогло б прорахувати максимальний наклад і найвигіднішу ціну для покупця.

Конкуренція — це добре. Найновіший досвід кіноперекладу доводить, що високоякісному продукту конкуренція не страшна. Тому це добрий стимул, щоб ми й надалі були найкращими або принаймні кращими від російських перекладів рівня ширпотребу, які нам тепер нав'язуються.

Перекладачі завжди відігравали особливу роль в інтелектуальному житті України. Тут не можна обмежуватися якимсь періодом. Переклади допомагали перебувати в європейському культурному контексті — чи висока грецькомовна культура Візантії для давньоукраїнської літератури XI—XV сторіч, чи здобутки західноєвропейської — переважно латиномовної, але не тільки — думки впродовж XVI—XVIII сторіч, чи патріотична література слов'янськими мовами XIX—XX сторіч. Приймаючи нові слова, поняття, ідеї, ми залишалися на пульсі світового ходу. Можливо, видасться, що зараз переклад не такий вже важливий. Але це далеко не так. Іноземні фільми, телепередачі, новини, перекладені доброю українською мовою, виконують ту ж функцію: підтримують наше місце у світовому контексті. Дуже часто навіть документальний фільм рясніє художністю, а тому праця над словом для такого жанру стає справою національної ваги. Зрештою, досвід дублювання мультфільмів українською мовою показав це найкраще.

На мою думку, нині модно стало говорити про переклади 1960–1970-х років, але незаслужено забуваючи інші періоди. Бо чи змінилася ця якість у 1980-х роках, приміром? А що було у 1950-х? Можливо, перекладачі тоді не були такими популярними через різні обставини, але праця не припинялася! Не забуваймо шедеври Максима Рильського, Олексія Кундзіча, Степана Ковганюка та багатьох інших, хто у найважчі часи шукав слів у живому мовленні і знаходив. Для них це був (зрештою, він таким і надалі залишається) найважливіший критерій перевірки. Адже якщо слово використовується серед простих мовців, то його не заборониш ніякими законами. До речі, не випадково Академія наук у 1920-х роках створила «Комісію для складання словника української живої мови».

Завжди були хороші і погані редактори. І час 1960–1970-х років не найгірший. Натомість перекладацька практика першого п'ятиріччя після Другої світової війни показує цілком відмінне становище, як свідчить Степан Ковганюк: «Коли пильніше придивитись до перекладів 1946–1950 років, то можна побачити, що всі вони позначені тяжкою печаттю всесковуючого буквалізму. Це була, так би мовити, ознака часу, період редакторської сваволі, коли перекладач, здавши роботу в видавництво, після виходу книжки в світ іноді не впізнавав свого перекладу»². Питання редакторського терору ще не належно вивчено в історії українського художнього перекладу, адже про нього згадують ще й Олексій Кундзіч та Григорій Кочур. Така редакторська сваволя вписувалася в рамки зближення російської та української мов. І боротьба проти буквалізму в перекладі була своєрідною формою боротьби проти зросійщення. Перекладознавці 1950-х років внесли свою лепту у підготовлення дисидентського руху 1960-х.

2 *Питання перекладу: 3 матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956 року)*. Київ, 1957. С. 60.

Виступаю категорично проти вживання терміна «советський» чи ще якось так, а не «радянський». Це теж наша історія, і ми маємо на неї право. Якщо зараз у Росії грошова одиниця рубль, то чому забуваємо, що в радянському часі у нас ходили не рублі, а карбованці, слідуючи за ще давнішою українською грошовою традицією. Так само «радянський» нам ближчий. Не забуваймо, що слово «радянський» у тих же 1920-х роках теж інколи вважалося націоналістичним, бо нагадувало про той значущий період, коли по століттях поневірянь виникла, заіснувала незалежна українська держава з найвищим органом влади — Центральною Радою. Власне до цієї Ради більшовики спочатку пов'язували свої асоціації. Про це гарно написав в автобіографічному романі «Замок над Водаєм» емігрант з Полтавщини Сергій Домазар (справжнє ім'я — Сергій Давиденко). З часом кремлівські чиновники тихцем підмінили Раду на свої поняття, немовби це так було спочатку. Навіть велику й значущу Революцію цілого 1917 року (починаючи з лютого) більшовики насправді звели до вузьких рамок державного перевороту у жовтні. Ось така крадіжка по-мовному.

Євген ГУЛЕВИЧ,

науковий співробітник Центру гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка, перекладач з іспанської творів Хосе Ортеги-і-Гасета, Хосе Луїса Раміреса, Октавіо Паса; редактор та упорядник видавничих серій «Соло триває... нові голоси» та «Університетські діалоги»; адміністратор Відкритого електронного гуманітарного архіву «Антропос» <http://www.anthropos.org.ua> (Byts_berkyts@yahoo.com)

У книжці «Питання соціології» П'єр Бурдьє вказує на відмінність двох однокореневих понять — *habitude* і *habitus*, із яких перше стає звичайним французьким словом («est considérée spontanément comme...») ще від Середньовіччя; а друге — схоже, дещо пізніше перейняте у французьку так само з латини (за Лоїком Ваканом, схоластів-перекладачів Аристотеля), — він продовжує узвичаювати як важливий для нього термін соціології. Обидва слова походять від латинського дієслова *habere*, яке в різних мовах з латинськими коренями дало немало похідних, уживаних у буденному спілкуванні, слів. Тож навіщо було французькому вченому вказувати на відмінність цих понять?

Поль Рикер у своїй «Парадигмі перекладу» дуже плідно, як на мене, зіставляє два можливих трактування поняття «переклад» і, зокрема, пропонує замінити теоретичну і нерозв'язну дилему «перекладність/неперекладність» практичною — «відповідність/невідповідність». Легко зауважити, що перша виростає з якості (нібито об'єктивного) ствердження або заперечення, хоча й через особисте знання про те, що перекладено. Друге протиставлення стосується безпосереднього, особистого

(і емоційного) відношення до тої чи іншої перекладної проблеми, інакше кажучи — власного *питання й відповідання* на певне практичне питання.

Школені в західній науковій традиції, ми починаємо розглядати якусь проблему часто від з'ясування її термінів (при тому що саме поняття «термін» часом двозначно потребує визначення), а це вияснення веде до історії певного слова, до його змінних у часі тлумачень, а звідси — до необхідності *прямо* або *непрямо* вказувати на час і своєрідний ужиток цього терміна. Проте рух до «синхронізування» часу та мети оригіналу й перекладу на рівні ключових слів стає суперечливий, бо перекладач *практично* мусить вирішувати *теоретичну* неможливість такого «отождження». І в практичному запитуванні про певний термін перекладач вирішує між передачею його історичного значення (як крайність, через транслітерацію) та передачею «творчого» сенсу, чи смислу поняття, що свого часу дозволив авторові залучати до своєї думки різні «історичні» обставини конкретного слова-поняття. Питання, що схопніше і краще, звісно, залежить від мети перекладача і від його бажання перекладати.

Зважаючи на поширену («вихідну») впевненість у конечність авторського слова, яка, схоже, постає з незауваженої переміни невидимого мислення у видимий текст, доцільно натренувати око і на те, що внутрішній переклад, тобто витлумачення думки через зрозуміле насамперед собі слово, мусить здійснювати і автор, і перекладач. Термінологізуються ж звичайні слова, тобто з буденних і непомітних слова стають помітними через їх наголошення, вимежування (в тому числі і зі словотвором), виведення в «особливі» обставини. І саме ситуації пояснення тих слів є тим, хто одягає короля у його державі, але якщо король виїздить за кордон інкогніто, хто ж впізнає його достойність!

Неважко з'ясувати, які «терміни» доцільно перекладати, хоч наважитись тут непросто. Ключові «гуманітарні» слова, схоже, відрізняються від термінів «систематичних» наук саме тим, що в них передбачено можливість їхнього розвитку, а отже оцінкового ставлення до них, тому вони не є строгими термінами чи однозначними назвами. Те, що стосується людини і що можна тлумачити по-різному, не має лише розумового вирішення: з практичних «міркувань» мова на ту чи іншу гуманітарну тему має бути гуманною, тобто природною, і діяти на чуття перш, ніж на розум, щоб бути і відповідною собі, і відкривавчо-творчою. Спочатку смисл, потім значення; спочатку корені, потім сполучні складові; спочатку етимологічний образ, потім метафоричне слово. І хоча в описі таке *якісне* розділення виглядає штучно, воно врешті може привести до *кількісного* висновку: що менше розбудоване кореневе гніздо в «цільовій» мові для планованого запровадити слова, то більший матиме опір, аби прижитися і випробуватись у непланованих обставинах. І навпаки: «новотвір» сприйтиме довірливому спілкуванню тим більше, чим «природніше» відповідає темі.

Переклад подібний до виконання ролі: або переживання героя передаються глядачам, або глядачів бракує. До слова, це не означає, що «імпровізація» є завжди невідповідною ролі (чи радше меті п'єси). Наприклад, одне з ключових слів культурології, винесене в назву окремої наукової царини — *performance studies*, польські дослідники перебрали з англійської як *widowisko*. Помітно якісну переміну: втрати коренево-образного смислу («активної» дії), який польські тлумачі змушені поновлювати через додаткові означники чи контекст, зрівноважуються ще й неявною увагою до смислу («пасивного») польського слова, відтак і можливою «національною» специфікою *antropologii widowisk*.

Наука без термінології — це наука безпосереднього, неписаного знання, наука прикладу, тому тексти з надміром термінів тяжать до відсутності прикладів, але, схоже, саме приклади і показують, як слід передавати у творі той чи інший термін. Збагнута аналогія між прикладами — як наведеними, розгорнутими, так і вже застереженими в ужитку ключового іншомовного слова, яке слід перекласти, — є тим, що дозволяє найбільш відповідний переклад. Наприклад, слово «термін» тут слід розуміти як «ключове слово».

Якщо етимологічний образ «терміна» — це обмеження, коли розумово дією множина можливих значень певного слова відкидається або підпорядковується одному з його значень, то «ключове слово» провадить до образу відкриття: якщо слово ключове, отже воно щось відмикає у творі. Натомість середньолатинське слово *terminus* для позначення «слова чи словосполучення, вжитих в обмеженому, точному значенні» спочатку використовували у таких винайдених науках, як математика і логіка. Тому в питанні про переклад конкретних гуманітарних «термінів» як чогось мовно-особливого спершу годиться з'ясувати ставлення до самого поняття «термін» — до його дії: обмежувати чи відкривати.

Усі такі «теоретичні» питання врешті можна звести до того, хто їх практично розв'язує — до конкретного автора-перекладача, до його на взаєм обмежуваних і збагачуваних ремісничого досвіду і творчого бажання. Але бажання перекладати — ось що є головним чинником для розв'язання «нерозв'язних» проблем. Перекладач має хотіти перекладати «термін», чи «ключове слово», аби той був перекладений, — це і є найбільш необхідна для справи річ. Добре чи погано це буде зроблено, головне — хотіти цього попри завжденні застороги про втрати і спрощення: добре приживеться, а в поганому перекладі вже закладено силу до його переінакшення, виправлення чи покращення.

Питання про ремесло — питання набагато складнішої риторики, якщо говорити не про те, що є, а про те, що варто змінити. Адже воно стосується вже не так однієї людини, як достатньо тривалої попередньої чи безпосередньої передачі знань на прикладі від іншої людини, від когось досвідченого. Ремесло — це традиція. Як у кожному ремеслі, в перекладі є правила, які вивчаєш, навчаючись їх, і якими нехтують

(або не зауважують їх) ті, хто їх не опанував. Оскільки переклад є мистецтвом бажаного пояснення, кожному приступно бажання перекладати, але коли доходить до перекладу якогось твору, далеко не кожен має збалансоване розуміння того, яке новаторство відповідає традиції.

Сказане справедливе і для видавців: за переклад відповідає перекладач, за виданий переклад — видавець. Ці речі часом плутають, так само як бажання та можливість видавати. Звісно, не всяка така невідповідність приводить до безвідповідальності, але важко заперечити брак добрих перекладів гуманітарної літератури, відтак брак довіри до перекладача як співавтора.

Що справедливо для особистого способу пояснювати світ і для внутрішнього запитування, те має свої аналогії і в спілкуванні з іншими людьми, і при перекладі з однієї мови на іншу. Зовнішній переклад відповідний внутрішньому. Найдієвішою аналогією є віра в те, що незрозуміле можна зрозуміти, з чого постає плідна довіра і до іншого, і до себе (і до себе іншого). А довіра створює умови для втілення найрізноманітніших можливостей. Тому переклади, які зловживають довірою, є малоплідними, а нечисленність добрих перекладів, зрозуміло, не веде до багатого вибору серед прикладів порозуміння — до розвитку аналогій і до аналогічного розвитку.

У сучасній науковій гуманітарній мові, здається, бракує уваги до того, без чого неможливий добрий переклад, — до т. зв. рефлексивної властивості мови, до її вміння пояснювати саму себе. Якщо не бути пильним (не кажучи про умисний свідомий ужиток) непрямих смислів мови, які є питомою мовною необхідністю, ризикуєш підпорядковуватися своїй мові, замість того аби поряdkувати нею. Досвід перекладу може стати відповідним знаряддям для вироблення, направи, балансування власного (втім «національного») стилю в тих науках, в яких головним знаряддям є мова.

Треба мати неабиякі сили, аби творити на чужій мові, але і тоді є шанс, що створене буде надто «правильним» у своїх формулюваннях. Адже саме природні мовні «неправильності» дозволяють творчо використовувати непрямі смисли і розвивати і тему, і мову про свою тему — те, що мається на увазі, і те, з допомогою чого це можна виразити. Виражене і вираження, смисл і слово, не завжди найвлучніше відповідають одне одному, але завжди використовують свої зміни (свій розвиток), аби створювати між собою живу напругу.

Останній приклад — запроваджений у літературознавстві Міхаїлом Бахтіним термін *хронотоп*, складений з двох грецьких слів, з яких перше (*хронос*) стосується часу. Той, хто захотів би з'ясувати, як греки розуміли поняття часу, зауважить три слова на його позначення, з яких *хронос-хрòνος* означав тривалість послідовного руху («рухомий образ вічності, що рухається згідно з числом», за Платоном; «число руху відповідно до 'перед і після'», за Аристотелем); *εον-αίών* — тяглий, інтенсивний, наси-

чений час у житті людини (відтак доля, життєвий вік; вічність); і *кайрос* — як міра певного, властивого часу, часу нагоди. Відповідно, в багатьох випадках говорячи про «хронотоп», мають на увазі третє значення (слід би казати «кайротоп» — зауваження Хосе Луїса Раміреса). Відтак усталене, не зовсім «влучне» в терміні, слово приховує вже набагато більше, бо залучає до свого понятійного кола не лише наше розуміння *часу, времені (і місця)*, але й наше ставлення до *хронології*.

«Хронотоп» перекладу нерозривно пов'язаний з питаннями, які ставить перекладач, стикаючись із чимось новим. Це нове стає випробуванням для його мови й культури.

Наталка СНЯДАНКО,

письменниця, журналістка, перекладачка з німецької (твори Франца Кафки, Фридриха Дюренмата, Гюнтера Граса, Стефана Цвайга) та польської (твори Збігнєва Герберта, Ярослава Івашкевича, Чеслава Мілоша, Яна Бжехви) мов (snyadanko@gmx.net)

Дискусія про перекладність і неперекладність давно і надійно стала провідною темою всіх розмов про переклад. Сучасна перекладацька практика часто пробує підважувати легітимність самого поняття неперекладності і намагається подолати її створенням нових конотацій, лексичними експериментами, інтерпретаційними методами перекладу та іншими способами. Але як на мене, розмірковування про неперекладність можуть мати сенс лише на прикладі конкретних текстів і конкретних мов, так само як і пошук можливих у такому разі перекладацьких стратегій. Вирішити цю проблему на суто теоретичному рівні навряд чи можливо, тож і розмірковування, позбавлені практичних прикладів, теж не дуже мають сенс. Що ж стосується випадку браку термінології у мові, якою перекладається текст, то це також проблема суто практична. Вона потребує поступового створення такої термінології, а також ретельного обговорення кожного з новостворених термінів і відстеження їх подальшого функціонування у науковому дискурсі. Це, як на мене, є одним із основних завдань наукового перекладу. Не лише гуманітарного, а й технічного, адже поява нових термінів у науці — річ звичайна і регулярна, такою ж має бути справа введення цих термінів у інші мови. Ясна річ, що робити це слід обережно і фахово, саме для цього і можуть знадобитися перекладознавчі дискусії.

Те, що українська мова не є міжнародною, аж ніяк не ставить її в ситуацію особливої, адже світових мов є лише кілька, а решта, непорівнянно численніші, змушені так чи інакше конкурувати з ними. Тож і переклади українською є не менш важливими і потрібними, ніж переклади, скажімо, польською, угорською чи португальською. Володіння значної кількості населення світовими мовами і доступ до літератури

цими мовами у жодній країні світу не є підставою для зменшення кількості перекладів власною мовою. Що ж до так званої конкуренції з російською, то це питання значно менш мовне, ніж політичне, і стосується радше площини державної політики із захисту та промоції україномовного культурного продукту, ніж самої мови, а тим більше перекладів. І поки такої політики з боку держави не буде, навряд чи можна буде говорити про рівноправну конкуренцію російської та української книжки, а радше про експансію російського культурного продукту на українському ринку.

Падіння якості перекладів, на мою думку, пояснюється насамперед тим, що в Україні не існує так званого «некомерційного сектора» літератури, і всі книжки змушені конкурувати між собою на комерційній основі. А інвестиції приватних видавництв у якість перекладу, як відомо, є справою нерентабельною, отже, не дивно, що на це зазвичай не зважають. Тож жодних «тривалих і болісних дискусій» щодо перекладів не відбувається, здебільшого не відбувається навіть банального редагування, а це відповідно позначається на якості. Якби в Україні існувала програма підтримки перекладів, як існують такі програми у всіх європейських країнах, і були б спеціальні видавництва, які зосереджувалися б на виданні некомерційної, дотаційної літератури, якість перекладів можна було би узалежнювати від дотації. Деякі іноземні фундації, які пропагують в Україні переклади своїх літератур, намагаються це робити, вимагаючи від видавців, які претендують на грант, співпраці з досвідченими перекладачами, але це радше маргінальні явища. Інша, не менш поширена причина падіння якості перекладів — банальна непрофесійність як перекладачів, так і видавців. Слабка економічна рентабельність видавничого бізнесу робить його непривабливим для інвестицій, тож і професіоналів на цьому ринку наразі небагато. Без втручання держави і тої ж таки програми захисту україномовного книжкового продукту ця ситуація навряд чи зміниться.

Микола КЛИМЧУК,

перекладач наукової літератури з англійської мови. Останні видані переклади: «Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше» Ернандо де Сото, «Імперія пам'яті. Українсько-російські стосунки в радянській історичній уяві» Сергія Єкельчика (mklymchuk@yahoo.com)

Я не любитель будувати теорії перекладу. Це видається мені трохи іншим фахом, подібно до різниці між літератором і літературознавцем. Не знаю, чи існує на поставлене запитання якась загальна відповідь поза контекстом конкретної книжки. Зрозуміло, що культурні коди й наукові традиції дуже різні, тому, перекладаючи якого-небудь оксбриджського автора, слід на це зважати й шукати потрібну інтонацію та лексику,

уникаючи просторіччя і розмовних висловів, сленгу, а найперше діалектизмів. Судячи з останніх прочитаних перекладних книжок, мовні регіоналізми нині дуже популярні.

У моїй перекладацькій практиці, на щастя, не траплялося ситуацій повної неперекладності, завжди була хоч якась традиція і прецеденти. Перекладач — деміург, у ситуації неперекладності йому залишається створити свій варіант, а життя покаже, чи виявився він вдалим. Прецеденти є, наприклад, слова «іншувати» (to other), «іншування» (othering), «виживанство» (survivalism).

Дуже часто існують давні, майже забуті перекладні прецеденти, які можуть стати в пригоді, навіть якщо вони й не надаються до відродження. Скажімо, Іван Франко писав про Дарвіна і мусив вигадувати еволюціоністську термінологію, яку тепер дуже цікаво читати. Навряд чи книжка, яку пишуть або перекладають у наші дні, перша або ж єдина на цю тему. За винятком дуже вже екзотичних сюжетів, які раніше не мали перекладу українською мовою (наприклад, полінезійська чи африканські реалії), часто є монографія-друга, перекладена раніше. Отже, традиція, на яку можна орієнтуватися в перекладі власних назв і специфічних реалій, нехай скромна й куца, а таки існує. Якщо книжка дожила до перекладу українською мовою, очевидно, вона здобулася хоч на якусь рецепцію. Хтось про неї писав у «New York Review of Books» чи «Times Literary Supplement». Інтернет і добра бібліотека тут найкращі помічники. Обговорення цієї книжки допоможе зрозуміти тональність і дискурс, у якій вона функціонує, а отже, підкаже якісь перекладацькі ходи. Крім освіти й ерудиції, знання чужої і рідної мови, потрібне ще, мабуть, певне чуття, щоб не вживати модерні слова в домодерних контекстах.

Ніхто, певно, не скаже, що перекладати українською не треба, адже всім групам інтересів, пов'язаним з академічними текстами, залежить на тому, щоб переклади виходили і розходилися. Роль перекладів для розвитку національної мови очевидна, і про це багато було сказано. Крім того, переклад важливий, бо в Україні у кількісному і якісному планах дуже мало, я сказав би — катастрофічно мало, авторів, щоб розширити книжкову тематику. Не пригадую жодної вітчизняної популярної книжки з мікробіології чи астрономії, подібних до книжок Джареда Даймонда. Наскільки я можу судити, у вітчизняному книговидаванні, на відміну від, скажімо, американського, майже немає практики писати книжки на замовлення. Не уявляю, що видавництво замовить, а хтось напише захопливий 500-сторінковий бестселер про будівництво Дніпрогесу або про князя Свидригайла. Тому переклад — це, по суті, форма імпорту тем. Тут приблизно та сама ситуація, що з промисловістю: мусимо імпортувати те, що не можемо виробити. Цілий жанр науково-популярної літератури, особливо з природничих і точних наук, просто зник після розпаду СРСР, де видання такої літератури більш-менш підтримувала держава. І одиницький спосіб заповнити цю прогалину — це перекладати.

Конкуренція з російською мовою — річ заідеологізована. В умовах, коли вся освічена публіка знає обидві мови, конкурують не українська книжка з російською, а добра з поганою і навпаки. Зрозуміло, що росіяни видаватимуть більше, бо ринок більший і гравців на ньому більше. Як виграти у футбол у бразильців? Дуже просто. Треба грати краще. Видавати швидше, перекладати краще, робити цікавіші обкладинки і повніші покажчики. Прецеденти є. Проблема українського книговидання полягає в тому, що це й досі переважно любительська справа, таке собі культуртрегерство, а не індустрія. Знайти зі смаком видану перекладну книжку традиційно непросто.

Може, творчо застосовувати батіг і піріг? Запровадити відзнаку «Найкращий науковий переклад», причому почати може й сама «Україна Модерна», запровадивши, подібно до багатьох західних наукових журналів, свою відзнаку в галузі перекладу історичної літератури. Треба вибудовувати систему рецензування перекладів, щоби погані переклади означали для перекладачів щось на зразок жовтої й червоної картки у футболі. Тоді не буде «воєн у Західному банку Йорданії і секторі Газа» і «повернення капіталу з Харкова до Києва». Головна «феноменологічна» проблема з перекладанням полягає, на мою думку, в тому, що його вважають мистецтвом, замість того, щоб вважати це ремеслом. Ремесло бо треба опановувати, а мистецтвом достатньо займатися.

Олександр КАЛЬНИЧЕНКО,

доцент катедри теорії та практики перекладу з англійської мови Харківського національного університету ім. Василя Каразіна, голова редколегії перекладацького альманаху «Протей» (kalnychenko@ukr.net)

Перекладознавці здавна цікавляться таким явищем, як «лакуна», «безеквівалентна лексика», «реалія», «екзотична лексика» тощо, що позначають семантичну прогалину чи лексичний пробіл, тобто відсутність у носія цільової мови можливості висловити окремим словом чи словосполученням поняття, яке лексично зафіксоване в мові джерельній. Проте, як на мене, значно цікавіше й важливіше для цільової культури, у нашому випадку української, явище, протилежне поняттю «лакуни», а саме коли йдеться про відсутність аналога не в цільовій мові, а в мові джерельній.

У контексті дослідження універсалій перекладу фінська дослідниця Соня Тіркконен-Кондіт 2002 року висунула «гіпотезу про унікальні мовні одиниці» (*unique items hypothesis*), у якій стверджується, що характерні для цільової мови елементи, які не мають відповідників у джерельній мові, матимуть тенденцію у перекладених текстах бути недопредставленими, порівняно з наявністю цих елементів у паралельних неперекладаних текстах, тобто текстах тієї ж самої тематичної та жанрової належності, які відразу створила цільова мова, оскільки уні-

кальні елементи, за словами дослідниці, *«не напрошуються з легкістю як відповідники у перекладі»*.

Проте першим до цього явища, вочевидь, привернув увагу великий український перекладач Микола Лукаш у доповіді «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову», з якою він виступив на республіканській нараді перекладачів у Києві 16–18 лютого 1956 року, за тиждень до виступу Микити Хрущова на XX з'їзді КПРС з викриттям злочинів сталінізму. (Велика подяка Борису Чернякову, який нещодавно за стенограмами її опублікував). Лукаш не просто привертає увагу до цього явища, але й наводить перелік преферентних засобів висловлювання, широко притаманних українській мові, хоч їх майже не побачиш у наших перекладах у зв'язку з мовною асиметрією. Бо, на слушну думку корифея українського перекладу, перекладацький жаргон характеризується не так тим, що в цьому жаргоні є, як тим, чого в перекладах немає.

«Там немає низки слів, зворотів, характерних для української мови». Цей перелік відсутніх у перекладах зворотів та слів, що його він отримав у результаті порівняльного аналізу понад сотні перекладів, має надзвичайно важливе прикладне значення, і, на нашу думку, кожен майбутній перекладач українською мовою має з ним бути ознайомлений. Лукаш писав, що в перекладах ви не побачите такого слова, як *«аж»*, або такої форми — *«поперескакували»*, *«порозсідалися»*; бояться у нас вживати і здрібнєлих форм імен, щоб не було сюсюкання; немає таких виразів *«страшнющий»*, *«бруднющий»* (а буде *«невимовно страшний»*, *«диявольськи брудний»*); у перекладах недостатньо вживаються характерні для української мови еліпси, а також такі притаманні українській мові слова, як присвійні прикметники (батьків, материн тощо); в перекладах забувають про можливість вираження обставини способу дії *«подвійними дієсловами»* (*«музика тужить-грає»*); ніколи не зустрінеш у перекладі *«на обличчі у нього»*, а тільки *«на його обличчі»*; рідко зустрінеш такі слова, як *«догрався»*, *«дожартувався»*.

А як ми відповідаємо ствердженням на запитання співрозмовника? Перекладачі знають тільки слово *«так»*, а краще *«Ти ходив у театр?»* — *«Ходив»*. Тобто часто у перекладах не вживається типове у таких випадках повторення, і тому *«не відчуваєш живої розмовної мови, її інтонації»*. Одним словом, у перекладах немає всього багатства синоніміки, береться тільки те, що лежить на поверхні, а треба використовувати всі багатства народної мови, треба при перекладі спиратися на мовну традицію, але не обмежуватися нею. Саме ці принципи Микола Лукаш і проніс через усю власну творчість. Саме цих принципів і слід навчати майбутніх перекладачів. А якщо до того ж на заняттях експліцитно привертати увагу студентів до зазначених *«унікальних одиниць»*, що зазвичай недопредставлені в перекладах, то ми тим самим заохотимо майбутніх перекладачів їх вживати.

А стосовно екстраполяції складнощів перекладу поезії на переклад гуманітарної літератури, то про це чудово написав ще Фридрих Шляєрмахер у трактаті «Про різні методи перекладу» (*Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*). Цікаво, що автор подав цей трактат до Пруської академії 24 червня 1813 року, в кульмінаційний момент конфлікту із Францією, за три місяці до Ляйпцизької битви («Битви народів» 4–7 жовтня), в результаті якої від панування Наполеона було визволено всю територію Німеччини. І в цьому трактаті він, фактично окреслюючи провідну роль перекладу в розбудові національної культури та вказуючи, що метод перекладу перш за все визначається характером перекладного тексту, пропонував розрізняти переклад усних висловлювань та комерційних паперів, з одного боку, які особливих труднощів для перекладача не становлять, бо їх зміст задається зовні, та переклад науково-філософських і поетичних (художніх) творів, з другого, зміст яких творять самі автори, що вільно обирають об'єкти та їх розташування, і де переклад є надзвичайно складною проблемою, бо кожна мова будує свої висловлювання по-різному, і з часом мова таких текстів починає асоціюватися з певними ідеями, нормами, канонами, почуттями, відношеннями, що обумовлюються національною культурою. І такі тексти, стверджував Шляєрмахер, не слід переказувати, а слід перекладати. Він пропонував перекладачеві обирати між одомашнювальним методом, редукцією іномовного тексту до культурних цінностей цільової культури («наближаючи автора до читача»), та очужувальним, що пручається панівному канону й націлений на його перегляд («наближаючи читача до автора»). У випадку науково-філософських творів Шляєрмахер радив використовувати при їх перекладі очужувальний метод, оскільки асоціативні комплекси відрізняються залежно від мови та культури.

Стосовно неперекладності певних культурних практик, то з точки зору сучасного перекладознавства це є швидше квазі-проблема. Ще італійський гуманіст та перекладач Платона й Аристотеля Леонардо Бруні Аретіно (1374–1444) у короткому трактаті *De interpretatione recta* («Про правильний спосіб перекладати», бл. 1420 року), викладаючи правила, які має наслідувати добрий перекладач, відкидає середньовічне твердження про те, що мовні відмінності неможливо подолати, і називає таке твердження димовою завісою недосвідченості.

«Будь-який пізнавальний досвід та його класифікація, — писав Роман Якобсон, — підлягають передачі будь-якою з тих мов, що існують. Щоразу, коли десь бракує якогось слова чи поняття, можна створити нову термінологію або розширити її шляхом запозичення, калькування, неологізмів, смислового перенесення і, нарешті, перифразування». Бертран Расел стверджував, що слова як такі нездатні передавати значення, не вкорінені у безпосередньому особистому життєвому досвіді та

знаннях про те, про що йдеться, і наводив приклад: «*ніхто не зрозуміє слова **cheese** (англ. «сир»), якщо не матиме позамовних знань про сам сир*». Роман Якобсон не погоджувався: для перекладача це твердження звучить суперечливо, адже згодитися з ним означало б констатувати, що особа, незнайома з даною культурою, неспроможна збагнути значення слів, які позначають поняття та предмети, що є типовими для джерельної культури і невідомі у культурі цільовій. І на ці сумніви він дає відповідь: рішенням міг би бути внутрішньомовний переклад, тобто пояснення іншими словами цієї ж мови, що це слово означає, скажімо, як у цьому випадку зі словом «сир»; пояснення, що це — «продукт харчування, виготовлений із звурдженого (зсілого) молока під гнітом». Для особи, що належить до культури, де сиру не знають, достатньо буде, таким чином, знати, що таке звуржене молоко (кисляк, кефір), аби отримати уявлення про можливе значення слова «сир». Процес позначення нерідко відбувається саме таким чином. Коли нам оповідають, що старозавітні євреї на шляху з Єгипту під час своїх тривалих блукань пустелею харчувалися «манною», то ми, читальники Біблії, хай навіть ніколи і не куштували манни, зможемо дістати певне уявлення про те, чим ця манна може бути; і хай кожен з нас матиме дещо різне бачення, проте при цьому буде й немало спільного, гуртового. Значення слова — якщо ми залишаємося на рівні слів — є нічим іншим, як його перекладом на вервечку інших слів, і в цьому судженні ми відзначаємо важливість перекладу, в найширшому сенсі, для спілкування в цілому і для порозуміння між культурами зокрема.

Не підлягають перекладу лише метамовні речі — коли мова йде про мову. Скажімо, «*The first word of this sentence has three letters*» українською мовою перекласти не вдасться, проте його не складно розтлумачити: «Перше слово англійського речення *The first word of this sentence has three letters* складається з трьох літер». Або його можна передати не документально, а орудно (якщо виходити з бінарної типології перекладу Хр. Норд): *Перше слово цього речення складається з п'яти літер*. Те ж саме є правильним стосовно текстів, побудованих на стилістичних прийомах (омоніми, зевгма, форми звукопису тощо): їх можна компенсувати. Діалект, соціолект, арго, сленг — це, звичайно, цікаві моменти для перекладу. Скажімо, елементи діалектної мови в російській перекладацькій традиції прийнято передавати просторіччям. При цьому стверджується, що при передачі просторіччям втрачається одна складова його значення — повідомлення про належність певній території, а інші, істотніші, функції (невисока освіта чи низький соціальний статус) при такій компенсації зберігаються. А от в іншій традиції — англійській — діалекти та варіанти англійської мови в перекладі широко використовуються. І в нашій традиції маємо цікаві зразки застосування у перекладі діалекту, скажімо, при передачі Миколою Лукашем галісійських поезій Федеріко Гарсії Лорки.

Взагалі, розгляд перекладацької діяльності під кутом її історії дає змогу зняти низку проблем, що вважаються актуальними при синхронічному їх розгляді.

Перекладознавство, як і будь-яка самостійна наукова дисципліна, має завдання теоретичні та практичні. Теоретичні завдання полягають у поліпшенні розуміння явища перекладу шляхом: 1) визначення центральних його понять; 2) опису реальних перекладів та процесу перекладання; 3) визначення впливу перекладів на читачів та на культури; 4) пояснення, чому переклади саме такі, якими вони є. Практичним же завданням перекладознавства, очевидно, має бути не лише поліпшення якості перекладів (і, отже, відносин між культурами), але й роз'яснення нефаківцям питань, пов'язаних з перекладом. Виконання останнього завдання має покладатися на політику перекладу, і полягає воно у тому, щоб надавати кваліфіковані поради іншим у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладання в суспільстві, у зв'язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу в історії культури видається нам надзвичайно актуальним, особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача у сучасному суспільстві.

Основними історичними причинами перекладу є такі: збагачення національної мови, сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових родів та жанрів літератури, розповсюдження релігій, передача культурних цінностей, запозичення нових думок та поширення знань.

Більшість культур на земній кулі сформувалися за безпосередньої участі та під впливом усного і письмового перекладу, а також під впливом перенесення жанрів, мотивів, сюжетів і навіть способу життя та мислення, що складає культуротворчу сутність перекладу. Так, знавець античності Лорна Гардвік стверджує, що акт перекладання стародавніх текстів також пов'язаний з пересадкою (вона використовує цю метафору Шеллі) в цільову культуру засад тієї культури, в якій стародавній текст існував, тобто сміливо заявляє про переклад як знаряддя змін.

У формуванні та поширенні національних мов, особливо за доби Відродження, коли сучасні мови були ще дуже молоді, чільна роль належала перекладу. При перекладі кожного твору перекладачі були змушені для висловлювання нових ідей творити нові слова. Так, гарним прикладом цього явища в Англії, скажімо, можуть бути перекладені Джоном Флоріо «Проби» Монтеня. Цьому перекладу англійці зобов'язані запровадженню до англійської мови великої кількості нових слів: *entrain, conscientious, endear, tarnish, facilitate, amusing, regret, effort, emotion*. Крім того, Флоріо першим вжив присвійний займенник «its». Цікаво відзначити, що оригінальний твір Монтеня «Проби» (який вплинув на словотворчість Флоріо), мабуть, був неможливим без велетенського внеску до французької мови Жака Амю, бо саме Амю був тим автором, котрий сприяв виробленню у Монтеня простого та логічного стилю. І хоча Амю, на відміну від великої низки видатних перекладачів

(Чосер, Еразм, дю Белле, Вольтер, Жуковський, Пантелеймон Куліш), не створив жодного оригінального твору, він є яскравим прикладом іноземного перекладача, котрий вплинув на еволюцію літератури та думки іншої держави (Англії). Прикладами такого впливу з інших культур можуть бути Лівій Андронік у стародавньому Римі, сирійські перекладачі в Арабському халіфаті, грек Хрисолор в Італії, так звана Толедська школа в XII столітті.

Французький король Франциск I 1539 року видає наказ, відомий під назвою «Ордонанс Віллер-Котре», який приписував використання французької мови замість латинської в судочинстві, діловодстві та інших офіційних сферах і якому судилося відіграти особливу роль у процесі утвердження французької мови. Вимагаючи, щоб усі цивільні акти «проголошувалися, реєструвалися та повідомлялися сторонам [судового процесу] сучасною французькою мовою», Франциск I дав поштовх перекладацькому рухові, який допоможе «піднести нашу народну [мову] до рівня інших, більш відомих мов і зробить її зразком для них» (як казав Жоашен дю Белле). Внаслідок цього та подальших декретів французькій мові належало стати мовою права, науки та літератури. Вона набуває статусу національної мови, основоположної мови французької держави.

Строго кажучи, переклад не заповнює вакууму мови ані у Франції дю Белле, ані в Німеччині Лютера. Проте переклад дає змогу змінити співвідношення у престижності мов на культурному полі, їхній авторитетності серед мовної спільноти, як на рівні державних інститутів, так і на символічному рівні, тим самим дозволяючи те, щоб сучасна народна мова зайняла місце мови відсилочної, тобто мови культури, пов'язаної з письмовою та усною традицією, що забезпечує, шляхом постійних посилянь на класичні твори минулого, збереження цінностей суспільства. У Франції доби Відродження та в Німеччині часів Реформації відсилна мова була мовою іноземною — латиною. Отже, завдання перекладачів полягало в заміні чужої мови рідною. Тобто перекладачі не створювали нової мови, але підносили діалект до статусу національної мови та мови культури.

Оскільки українська мова та література за відсутності держави не мали нормальних умов для розвитку, то перекладна література в культурному житті українців відігравала надзвичайно велику роль як засіб розвитку української мови та збагачення її поетичного вислову; а у другій половині XX століття в Україні склалася така ситуація, коли, за словами Роксоляни Зорівчак, «джерело мовлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну». А за словами Вадима Скуратівського, «український переклад — Тернопілля української літератури її найтрагічнішого періоду».

Іншим результатом перекладацької діяльності стало те, що через іноземні твори до літератури запроваджуються такі ознаки, які до того в ній були відсутні, у тому числі нова поетична мова, нові форми,

прийоми. Випадок із переходом у Франції XII століття від епосу до лицарського роману служить доброю ілюстрацією того революційного впливу на наявну літературу, який може мати переклад.

Заведено вважати, що вперше увагу до питання ролі перекладу в історії літератури привернув Едмон Карі, який проголосив, що *«зазвичай створенню самостійної літератури передуює переклад, який є великим акушером літератур»*, і що лише нещодавно перекладознавці та літературознавці зрозуміли вагу вивчення перекладів як частини історії літератури. Мало того, саме вивчення перекладу щодо літератури розкриває справжню історію відносин та впливів, що і є літературною історією, і, як наголошував Андре Лефевр: *«Показуючи велетенську роль, яку відіграли переклади у розвитку літератури, можна навіть говорити про “літературну поліглосію”, як основу всієї європейської літератури починаючи з Середніх віків і всієї неєвропейської починаючи з XIX століття»*.

Однак ще в 1920-х роках Микола Зеров у підручнику «Нове українське письменство» вперше розглядав переклад «як повноцінний складник національної літератури». Григорій Кочур також розглядав перекладну літературу як невід’ємну частину української літератури, що варта уваги дослідника, і саме його історичні розвідки засвідчували чільну роль перекладної літератури у націєтворенні. Він шкодував, що *«в курсах історії української літератури та навіть і в статтях чи монографіях, присвячених окремим письменникам, аналізу їх перекладів майже ніколи не знаходимо»*.

Оригінальні твори часто віддзеркалювали вплив нових форм, що ставали відомі завдяки перекладу. Так, у англійських письменників XVI століття набуває великої популярності італійський сонет, його перекладали і наслідували Томас Вайт та граф Сурей, а Шекспір його «натуралізував». Інший жанр — пастораль, який прийшов від греків (Теокрит), за посередництва латини (Мантуан та Вергілій), а згодом італійської мови (Тасо та Гваріні), запозичується до Англії з французької (Ронсар, Моро). Класична епічна поема, перш за все поеми Вергілія та Гомера, які були відомі за Середніх віків, але не було перекладено належним чином до XVI століття, коли Вергілія переклали граф Суррей та Томас Вайт, а Гомера — Джордж Чапмен, вплинула на епічні поеми Спенсера та Мілтона. Епілії Овідія вплинули на Марло, Чапмена та Шекспіра. Переклади грецької та римської драми справили потужний вплив на театр Єлизаветинської доби та Реставрації. Всі ці жанри пізніше стали надбанням і української літератури, зрозуміло, що через переклади чи наслідування.

Метою певних перекладів є обіг культурного капіталу, а не інформування, розваги чи агітація. Під культурним капіталом (термін соціолога П’єра Бурдьє, до перекладознавства запроваджений Андре Лефевром) розуміють те, що потрібно мати, аби було видно, що особа

у своєму суспільстві належить до «правильного» кола. Культурний капітал — це такий капітал, що робить особу прийнятною у певному суспільстві по завершенні такого процесу соціалізації, як освіта. Навіть від банкіра та політика чи вузького фахівця на кшталт фізика-ядерника очікують, що він зможе взяти участь у розмові про Анну Ахматову чи Антона Чехова, про Рембрандта чи Мішеля Фуко. Причому культурний капітал у вигляді текстів, що незалежно від їхньої первинної мети (розважати, повідомляти чи агітувати, чи всіх трьох разом) визнані як належні до культурного капіталу, передаються, розповсюджуються і регулюються за допомогою перекладу не лише між культурами, але й в межах певної культури.

Історія світової культури, розглянута під кутом перекладу, демонструє постійний рух ідей та форм. Вона відкидає стереотипну думку, що все почалося на Заході, і підриває саму ідею про жорсткі межі між Заходом та Сходом. Простежити шляхи взаємовідносин між культурами і є метою історії перекладу. І хто б ми не були, і де б ми не жили, але завдяки перекладу ми є сучасниками будь-якої історичної епохи і громадянами кожної з країн.

У 1960–1970-ті роки в Україні готували лише військових перекладачів (на російську мову) в Київському та Харківському університетах. Нині в Україні надзвичайно багато вишів (майже сто), які готують часом буцімто перекладачів буцімто українською мовою. Недаремно Віталій Радчук іронічно назвав Україну «країною тлумачів». Проте не все так погано. По-перше, розвивається переклад в економічній та бізнесовій сферах, різні види технічного перекладу в суспільно-політичній сфері. Перекладаються тексти з гуманітарних наук. І без посередництва російської мови. Є сподівання на розквіт українського науково-технічного перекладу. Здійснюється дублювання та субтитрування кінофільмів українською мовою, локалізація комп'ютерних програм тощо.

Світ приступає до велетенського переходу того типу, яким був перехід від винятково усної культури до культури писемної та перехід від рукописної культури до культури друку. Нинішній перехід пов'язаний з розвитком інформаційних технологій та засобів інформації: від нових ЗМІ до Інтернету; від перекладу, що здійснюється за допомогою комп'ютера, до вимог до перекладу, зумовлених глобалізацією. Істотно гілка перекладацьких досліджень та теоретичних роздумів у майбутньому десятилітті дасть відповідь на зміни в концептуалізації та практиці перекладу, пов'язані з цим переходом; а дослідження перекладу та переоцінка природи перекладу як процесу, так і продукту в наступні десятиліття неодмінно зосередяться на цих змінах. Нові умови все більше починають змінювати природу людей, пов'язаних з перекладом, адже спостерігається відхід від моделей перекладача як індивідуального працівника, що домінують в західних уявленнях про переклад.

А закінчити відповіді варто не традиційним та безглуздим закликом краще перекладати, а закликом краще вивчати переклади як один з елементів, що наблизить нас до відповіді на запитання: як функціонує література, як функціонує культура.

Вікторія НАРІЖНА,

письменниця, перекладачка художньої літератури з англійської мови, зокрема творів Клайва Льюїса, Льюїса Керола, Чака Паланіка (narizhna@gmail.com)

Мені не здається правомірним порівняння перекладу поезії та гуманітарної літератури в аспекті неперекладності, бо перекладач наукових чи навіть науково-популярних праць все-таки володіє ширшим комплексом позатекстуальних засобів перекладу. Перекладач художнього тексту (а вже тим більше поезії) має бути дуже обережний з виносками, перекладацькими коментарями тощо, бо все це обтяжує текст, розпорошує увагу читача, приносить чуттєве сприйняття твору в жертву глибшому розумінню. В науковій же чи науково-популярній літературі коментарі можуть за обсягом не поступатися тексту або навіть переважати над ним (як-от блискучі коментарі Мартина Ґарднера в «Анотованій Алісі»), але водночас не тиснути на читача, вони там доречні. Тому, як на мене, переклад гуманітарної літератури — напрочуд добра можливість як слід розсмакувати і культурні відмінності, і мовні тонкощі, переклад такого тексту дає можливість трохи занурити реципієнта в лабораторію перекладача, дати йому торкнутися чужої мови зсередини. Тут забобонний страх перед виносками та коментарями, властивий деяким перекладачам, зайвий: споживач гуманітарної літератури готовий до такого формату і, мені здається, тільки радий отримати певний інтелектуальний бонус до основного тексту.

Друге питання Форуму — складне і болюче, особливо якщо ми ведемо мову про переклад спеціальної гуманітарної літератури. З перекладами художніх творів усе дещо по-іншому: якість робіт тут вища, і потреба україномовного читача в українських перекладах теж вища — художній текст передусім необхідно глибоко відчувати, а зробити це мовою, якою ти не ведеш внутрішній монолог, доволі важко. З гуманітарними текстами ситуація складніша: читач у першу чергу мусить такий текст *зрозуміти*. Український читач, ніде правди діти, рідко читає іноземними мовами, та й треба зауважити, що для сприйняття наукового тексту потрібний певний рівень, знання термінологічної бази, обізнаність з особливостями наукового стилю в цій мові тощо. Все це гостро ставить проблему перекладу. І на жаль, не можна не визнати, що в гуманітарному сегменті російські перекладачі поки що дають кращу якість. Українські переклади гуманітарної літератури, особливо постмодерного періоду, в найкращому випадку є нечитабельними, в найгіршому

просто позбавляють текст сенсу. За весь час мого власного аматорського знайомства, скажімо, з філософами-постмодерністами або з сучасними гендерними студіями, мені трапилося хіба кілька українських перекладів у цій галузі, які можна було дочитати до кінця. З часом — сумно це визнати — я почала купувати російські переклади авторів, що пишуть мовами, якими я не володію. Доводиться констатувати, що на нинішньому етапі українські переклади гуманітарної літератури (за поодинокими винятками) можуть розраховувати хіба на «свідомого» читача, який надаватиме перевагу їм перед російськими винятково з патріотичних міркувань.

Як на мене, свого катастрофічного падіння якості у галузі перекладів ми ще не досягли — щоб пересвідчитися в цьому, досить порівняти переклади одних і тих самих творів українською та російською мовами (знов підкреслю, якщо брати до уваги художній переклад). Щоправда, важко сказати, радіти чи журитися з того, адже вища якість українських перекладів пояснюється лише одним: обсяги продажів україномовної книжки досі не сягнули тих меж, за якими для видавця швидкість перекладу стане суттєвим економічним фактором. В умовах видавничих перегонів такі часто згадувані фактори якості перекладацької роботи, як рівень оплати або кваліфікація перекладача, дещо відступають на другий план: яким би досвідченим не був перекладач, якою б гідною не була оплата, поспіх неодмінно внесе в переклад купу недоліків. Саме через це падіння якості перекладів не є специфічно українською або постсовєтською проблемою: це характерно для всіх національних літератур, просто більшою чи меншою мірою.

Втім, усе сказане вище стосується переважно літературних новинок, текстів, на які читач чекає з нетерпінням. Щодо перекладів класичних творів або спеціальної літератури діють, певно, інші закони, тут якість переважає над швидкістю. І в цих випадках справді важливі такі чинники, як гідна оплата і кваліфікація перекладача. Це створює до певної міри замкнене коло. Відомо, що перекладацька праця оплачується в Україні не зовсім адекватно, і це змушує перекладачів іти двома шляхами: або доповнювати переклади іншими, краще оплачуваними, видами діяльності (тобто перекладати менше, а отже повільніше набувати необхідний досвід та підвищувати кваліфікацію), або перекладати *швидше*, адже робота перекладача оплачується за одиницю тексту, а не часу (це, відповідно, знижує якість за сценарієм, описаним у попередньому абзаці).

Проте не варто забувати і про інший, значно масштабніший і, можливо, найважливіший фактор: загальний культурний рівень. Адже і перекладач, і редактор, і видавець, і читач — це мешканці одного й того ж культурного простору, і здебільшого у них близькі уявлення про те, що таке високоякісний переклад. Візьмімо за приклад переклади вже згадуваних теоретиків постмодернізму — як яскравий випадок неспроможности

культурного простору спожити певний продукт. До нас прийшли деякі імена, деякі тексти, прийшли і стали модними і буцімто популярними, але насправді лише невелика частина учасників гуманітарного процесу справді володіє відповідним понятійним апаратом, відповідною базою, щоб сприймати ці тексти та цих авторів адекватно. Коріння цього сягає дуже глибоко, передусім у, перефразую, карикатурний стан нашої гуманітарної освіти. Ні для кого не секрет, що в більшості ВНЗ України, які готують фахівців у гуманітарних науках, викладачі досі мислять категоріями застарілих радянських методологій і сприймають постмодерні теорії (навіть ті з них, які теж уже встигли застаріти!) мало не як «буржуазні» примхи, новомодні та пустопорожні. Частково це є наслідком інтелектуальної ригідності, породженої заідеологізованим гуманітарним простором радянського минулого, але частково відповідальним за такий стан є нездорове бюрократичне навантаження, яке лягає на пересічного українського викладача, не залишаючи йому часу і сил на самовдосконалення. Відповідно, український студент-гуманітарій переважно отримує відомості про наукові теорії останніх п'ятдесяти (а інколи й більше) років із фрагментарних спроб самоосвіти. Тож не дивно, що немає звідки взятися ні перекладачам, які володіють достатньою кваліфікацією для перекладу постмодерних наукових текстів, ні навіть читачам, які можуть адекватно цю кваліфікацію оцінити й винести свій читацький вирок. Останнє я повною мірою перевірила на собі. Намагаючись у студентські роки читати в українських перекладах Дериду, Кристеву чи бодай Сартра, я була свято переконана, що нічого не розумію, бо ще «не доросла» до таких складних текстів. Лише згодом я почала відрізняти справжню складність тексту від штучної складності (а точніше — непролазності), яку спричиняє некваліфікований переклад. На жаль, в результаті я з'ясувала, що більшість моїх непорозумінь з класиками постмодернізму завдячували другому варіантові.

Що робити з цією ситуацією, як розірвати створене завмерлою в своєму розвитку освітою зачароване коло — сказати важко. Але очевидно, що сили необхідно докладати передусім саме в цьому, ширшому напрямку, а не спрямовувати безпосередньо на перекладацькі проблеми. Адже тільки освіченість, тільки високий культурний рівень породжує і у видавця, і у перекладача, і у читача ту інтелектуальну самоповагу, яка є найкращим щепленням проти поширення неякісного продукту.

Сергій ВАКУЛЕНКО,

кандидат філологічних наук, науковий секретар Харківського історико-філологічного товариства, автор наукових перекладів з англійської, італійської, німецької, польської, португальської, румунської, французької, чеської, шведської мов, зокрема «Історичної фонології української мови» Юрія Шевельова та «Причинків до історії української мови» Міхаеля Мозера (serhijwakulenko@hotmail.com)

Із погляду теоретичного, мусимо примиритися з неперекладністю як неможливістю відтворити єдність змісту та форми вираження, при-таманну оригінальному текстові. Це стосується не до самої лише поезії чи до гуманітарних наук – ті самі явища віднаходяться й у природничих чи технічних галузях. Хто пробував перекладати бодай інтерфейси комп'ютерних програм, знає, як вони рясніють метафорами, що над їх відтворенням доводиться добряче посушити голову, — і наслідки не завжди бувають утішні.

Із другого боку, будь-якою мовою можна висловити будь-який зміст. Питання радше в тому, як стисло та влучно це вдається зробити. Зокрема, новоперекладений термін, щоб стати справжнім терміном, має бути органічним для мови перекладу. Ба більше — він зможе зацепитися лише тоді, коли й естетично буде привабливим, тобто подобатиметься читачам. Не дурно ж Джон Лок колись наполягав, що будь-яку складну ідею утриває тільки назва, зв'язуючи до купи її складники. Саме тут перекладач має нагоду показати весь свій хист. Єдиний шлях — це ретельніше опанування власної мови, робота з джерелами: вірцевими текстами, словниками, довідниками. На цьому підґрунті можна наважуватися й на новотвори, але такі, що випливали б зі знання мовних законів і мовних тенденцій.

Беручи психологічний бік справи, перекладач мусить мати настанову: все можна перекласти, якщо гаразд подумати. Гарний відповідник може спасти на думку опісля, коли проблемне місце вже залишилося далеко позаду. Терпець і надія — неодмінні складники перекладацької праці.

Перекладацтво не зникає через дедалі більше поширення англійської мови і навряд чи коли-небудь зникне. Знання англійської, звісно, надає доступ до великого масиву інформації, але далеко не до всієї. Зокрема, в гуманітарних науках обізнаність тільки в англомовній літературі предмета аж ніяк не є достатньою. Я особисто, коли працюю над котроюсь дослідницькою темою, формулю бібліографію спонтанно, відповідно до аргументаційних потреб, що послідовно зринають одна по одній. І от таким самопливом кількість німецькомовних позицій, як правило, значно перевищує кількість англомовних. Іще я дуже люблю працювати італійських дослідників. До них важче досягнути, але витрачені зусилля зазвичай бувають того варті. Італійська гуманітарна наука має дуже високий рівень. У ній німецька ґрунтовність поєднується з латинською гостротою та вибагливістю думки. Тож дивитися треба в різні боки — тоді матимемо шанс побачити більше цікавого.

Що ж до підтримання розвитку власної мови, то переклади можуть на нього впливати і додатно, і від'ємно. Усе залежить від якості перекладу. Останнім часом до словництва української мови ввійшло чимало новомодних псевдо-англіцизмів (чи радше псевдо-американізмів). Кажу «псевдо-», бо безпосереднім джерелом позичання здебільшого буває

російська мова. Скажімо, тепер усі правлять про «ідентичність». У властивому значенні то є всього-на-всього однаковість. Натомість у нашій традиції є слово *самоусвідомлення*, що його невідь-чому занехаяно, — а воно ж далеко краще віддає зміст цієї «складної ідеї». Ще можна було б подумати над відповідником *себеусвідомлення* — за аналогією до *себепізнання*, що воно вже потроху зацеплюється. Інший приклад занадто модного терміна — *еліта*. Аж сміх бере, коли читаєш, наприклад, про «регіональні комуністичні еліти» в колишніх радянських республіках, та ще й у 1920–30-х роках. Для тих-бо людей самé слово *еліта* за лайку було. З погляду перекладознавства застосовувати термін *еліта* до більшовицької верхівки — щирий анахронізм. У нас не все те «еліта», що по-французькому називається *élite*... У таких випадках перекладач має бути особливо уважним.

Особливість українського становища полягає в тому, що наше інтелектуальне поле витолочено. За радянського режиму (після 1920—початку 1930-х років) українських перекладів закордонних авторів у будь-яких галузях: природничих, технічних, гуманітарних — майже не було. Властиво, й перекладати було ні з чого — та й тепер часто нема з чого, — бо для наших бібліотек із кінця 1920-х років почався період мало не цілковитої ізоляції від західної друкованої продукції. Скажімо, фонди бібліотеки Харківського університету до 1914 року нічим не поступаються перед більшістю університетських бібліотек Західної Європи. Натомість після 1920-х до неї книжки з-за кордону потрапляли вже хіба лише випадково. Один промовистий приклад: якось заходився я писати статтю, де треба було цитувати Канта по-німецькому. Сподівався знайти в Харкові якісь модерні академічні видання (бодай із колишньої НДР). Марні надії! Тоді спало на думку: а що як зацитувати за першодруками? На мою превелику втіху, в Харкові знайшлися в першодруках майже всі Кантові праці, що були мені потрібні (крім однієї). Мало котра західна бібліотека могла б чимось таким похвалитися...

Отже, одна з найнагальніших наших потреб — переклад класики, починаючи з античних авторів і аж до двадцятого століття. Мусимо створити корпус необхідних текстів українською мовою. Щось потроху робиться від часів незалежності, але ще й дотепер говорити про прогалини в цій ділянці було б невиправданим оптимізмом. Радше маємо одну суцільну велику прогалину з невеликими цятинками вклеєних фрагментів мозаїки.

Дотепер багато хто розв'язує для себе проблему, використовуючи російські видання. Як наслідок маємо зайвого посередника в доступі до джерел, причому не завжди певного. Російські переклади вже й самі дуже часто мають сумнівну якість, а перекладені вдруге по-українськи часом геть ізбивають думку на манівці.

Зокрема, кожен по-своєму перекладає з російської термінологію — звідки й поширене уявлення про неусталеність термінології української.

Приміром, до мене вже не раз зверталися з запитанням, як правильно перекласти українською поширені в семіотиці терміни *означающее* и *означаемое*. Відповідь доводиться починати з того, що ці терміни не російські, а французькі: *signifiant* і *signifié*. Їх дуже доладно відтворено в українському перекладі Сосюрового «Курсу загальної лінгвістики» Андрія Корнійчука та Костянтина Тищенко: *позначення* та *позначене*. У самого Сосюра-бо цим поняттям не притаманний відтінок процесуальності, що його вносять російські відповідники. Тут український текст має виразну перевагу над російським.

На жаль, українським перекладачам Сосюра не скрізь вистачило сміливості забути про російську версію «Курсу...», що віддавна циркулює в нашому інтелектуальному полі — за браком української (аж до 1998 року). Зокрема, з російської, а не з французької перекладено терміни *мовна діяльність*, *мова* та *мовлення* (пор. рос. *речевая деятельность*, *язык*, *речь*; фр. *langage*, *langue*, *parole*). Із цього приводу можна тільки шкодувати, бо ота *речевая деятельность* — не що інше, як перекладацький покруч, якому місце на смітнику. Насправді ж Сосюрів текст не залишає сумнівів: діяльність (*exécution*, *acte*) — це мовлення (*parole*), тоді як *langage* є поняття ширше, що містить у собі, крім мовлення, ще й мовну систему (*langue*). Відтворення цієї термінологічної тріяди (фундаментальної для розуміння змісту «Курсу...») завдавало «творчих корчів» усім Сосюровим перекладачам, але спиратися ще й на зайвого, недолугого посередника — справа вже зовсім марна. У такий спосіб перекладачі домоглися, властиво, одного: зменшили вартість своєї праці. Адже малоросійська версія як «дубль два» великоросійської мало кого зацікавить. Не хочу зовсім роздраконювати українське видання «Курсу...», але факт залишається фактом: припоручаючи цю книжку студентам, щоразу мушу витратити півгодини, щоб пояснити, звідки взялась ота *мовна діяльність* і що то є насправді.

На прикрий момент натрапляємо і в українському перекладі Кантової «Критики чистого розуму» від Ігоря Бурковського, де нім. *Verstand* відтворено як *розсудок*, тобто терміном, що він в українській традиції асоціюється насамперед із цариною судочинства (*розсудок правний*). Коли ж ідеться про «перебігове» пізнання (*diskursive Erkenntnis*), то аж проситься український відповідник *розмисел* з усім його словотвірним гніздом. Та перекладачеві, здається, несила було відірватися від російського протиставлення *разум* — *рассудок*. От тільки ж Кант не по-російському писав...

Зрештою, поважна праця з поважними джерелами в ідеалі вимагала б використання двомовних видань, що містили б рівнобіжно першотвір та його український переклад. За приклад (концептуальний) такого підходу міг би правити Платонів «Бенкет», оприлюднений 2005 року видавництвом Українського Католицького Університету вві Львові, де на лівій сторінці маємо грецький текст, а на правій — український переклад

(із-під пера — а чи тепер уже радше з-під клявіатури — Уляни Головач). Саме такі книжки могли б, на мою думку, привернути до себе увагу навіть тих читачів, у чиїх приватних бібліотеках уже стоять від бозна-колишніх часів російські переклади класиків світової думки.

Старше покоління призвичаєне до думки, що переклад чогось поважного мусить бути російським. Воно з пересторогою ставиться до українських версій (бо ж справжні фахівці бувають тільки в Москві). Молодше покоління вже ладне читати й по-українськи — аби було що. Отож Грінченкове «Нумо до праці, брати!» залишається актуальним. Працюймо — і перемагаймо в конкуренції.

Україна справді мала непогану перекладацьку школу. Та все ж, віддаючи їй шану, не слід упадати в перебільшення. По-перше, тих перекладачів була жменька, та й переклади майже не було де друкувати. Один-єдиний на всю Україну спеціалізований часопис «Всесвіт», а неспеціалізованих літературних, де зрідка друковано щось перекладне, мабуть і десятка не було. Два-три київських видавництва продукували на рік, може, з кільканадцять перекладних книжок, а провінційні здебільшого вдовольнялися поодинокими перевиданнями. По-друге, жанровий спектр перекладів обмежувався чи не самим лише красним письменством. Тут ми справді-таки мали визначних майстрів, але ж інші ділянки після 1920-х — початку 1930-х років залишалися майже недоторканими. Не було взірцевих перекладів ні філософських, ні історичних, ні лінгвістичних, ні літературознавчих праць, а про природничі науки годі й казати. До давніх видань не було як досягнути. Я оце зовсім нещодавно запопав дві книжки П'яже, випущені Державним Видавництвом України: «Мова й мислення дитини» (1928) та «Судження й міркування у дитини» (1930). Цікаво, що вони тоді випередили відповідні російські переклади... Але ж навіть по найбільших наших бібліотеках шукати їх — дарма (добряче їх свого часу почистили товариші комісари). Отож, коли вже в незалежній Україні видавництва почали друкувати такого ґатунку літературу, часто не було на що спертися, крім російських зразків, і навіть найдосвідченіші наші перекладачі мусіли братися за нову для себе справу. Адже перекладати Гофмана чи Кафку — то одне, а Вітгенштайна — щось інше.

У таких обставинах сподіватися зразу на високу якість було б наївно. Тим більше, коли й нові видавництва, здебільшого дрібні та недосвідчені, не мають змоги ні оцінити якість перекладу, ні відредагувати його фахово, ні плекати перекладацькі кадри. Книжки робляться поспіхом. Один перекладач світового бестселера похвалився нещодавно в інтерв'ю тим, що може претендувати на запис у книзі рекордів Г'інеса — бо в деякі дні робив по 70 сторінок тексту. Не коментуватиму якість цього перекладу (може, він і непоганий — не знаю), але то напевно не є нормальний спосіб продукувати гарні книжки. На жаль, пропозиції перекласти книжку за два-три тижні тепер стали чимось звичайним. То є насампе-

ред проблема хаотичної видавничої політики. Хотілося б сподіватися, що з часом самі видавці зрозуміють згубність такої практики.

Звідки візьмуться добрі перекладачі? Загальна засада — ринкова. Краще перекладаєш — більше заробляєш. Може, коли-небудь вона запрацює і надаватиме стимули для самовдосконалення. Окрім ринкових механізмів, про це, зрештою, могла б подбати й система освіти, адже попит на фахівців-перекладачів дедалі зростає. При цьому слід мати на увазі, що перекладацький хист — від Бога (як і хист до малювання чи музикування). Можна чудово опанувати мову і бути кепським перекладачем із неї. Перш ніж учити людей, треба виявити здібних. Очевидно, можна було б передбачити якісь спеціальні курси з перекладу для студентів третього-четвертого року навчання. Ті, хто добре себе покаже, могли б далі вдосконалюватися в цій справі, вступивши на відповідний напрямок у магістратурі. Питання — до керівників навчальних закладів, які мусіли б надати такі можливості студентам і викладачам.

Дуже придався б і всеукраїнський перекладацький інтернет-форум, де можна було б обговорювати професійні проблеми й удаватися в разі потреби до колег по допомозу. Я, скажімо, певний час досить активно дописував на такому німецько-французькому форумі: отримував і давав поради. Маю засвідчити: колективний розум буває спроможен зарадити індивідуальній перекладацькій скруті. У нас знаю блог «Академічний переклад», де можна знайти цікаву дискусію між Олексієм Паничем, Олегом Хомою та Павлом Бартусяком. Але хотілося б мати оперативний інструмент перекладацької взаємодопомоги. Чи здобудеться наша перекладацька спільнота на таку самоорганізацію? Адже справа варта заходу...

В будь-якому разі, піднесення рівня перекладацької культури потребуватиме спільної дії всіх і названих чинників — і багатьох неназваних (адже дальший перебіг міркувань неминуче виведе нас на ширше питання культури української мови).

Forum

The (Im)Possibility of Translation

In this issue we invite the participants of our Forum — Ukrainian translators of scholarly works and literature — to reflect on such problems as the (un)translatability of the literature of the humanities disciplines, the role of translations in Ukraine's contemporary intellectual life (particularly in the context of the competition between the Ukrainian and Russian languages), and the problem of improving the quality and culture of translations. *Maksym Strikha* emphasizes that from the outset Ukrainian translations had to perform not so much a familiarizing

as a nation-building function. Still apparent to this day, the key to this function lies in the consolidation of the status of Ukraine's still-threatened national language. *Olha Kocherha* is convinced that there is no such thing as untranslatable scholarly texts and offers examples of linguistic distortions from the contemporary mass media. *Ihor Orzhytsky* enlarges upon *Oksana Zabuzhko's* thesis that translation develops national thinking-in-language (*natsionalne movomyslennia*). The importance of studying the history of translation, editing, and censorship is highlighted by *Taras Shmiher*, while *Yevhen Hulevych* focuses on the importance of studying the reflexive feature of language and its capacity to explain itself. *Natalka Sniadanko* connects the poor quality of translations in Ukraine to the absence of a "non-commercial segment" in book publishing and the inadequacy of programs to support translations. According to *Mykola Klymchuk*, the main problem facing the Ukrainian book market is that book publishing is still an amateur effort rather than a full-fledged industry. *Oleksandr Kalnychenko* describes the international experience of studying translations as an organic part of the literary process. *Viktoria Narizhna* calls for a study of translation quality within the broader context of the extremely complex situation in which Ukrainian humanities education finds itself. Finally, *Serhiy Vakulenko* underlines the crucial need to create a corpus of translations of the most important classic works in the Ukrainian language, and calls for the launch of a national Ukrainian Internet-based translation forum.